

ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ КОМУНІКАТИВНИХ ЗАСАД СВІДОМОСТІ

Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка

У статті здійснюється філософський аналіз специфіки взаємодії комунікативних процесів та психічних структур.

Вступ

Сучасні реалії життя все частіше демонструють характерні зміни, що хвилеподібно чи лінійно відтворюються не лише в усіх соціальних сферах та їх сегментах, але і в природному середовищі. Природа все ще залишається таємничою, «закодованою», недоступною для розуму людини. Хоча остання, з одного боку, й не втрачає надії вступити з нею у контакт на рівних (ідеться передусім про сферу наукового пошуку). Цей контакт міг би стати справжньою комунікацією – справжнім діалогом. І вже давно людина зрозуміла, що саме вона повинна налаштуватися на цей конструктив, змінити своє одвічне помилкове (маємо на увазі, що всі життєві негаразди витікають із нерозважливих людських вчинків та помислів) ставлення до життя. Звісно, її світогляд ще з прадавніх часів постійно збагачувався і поповнювався новою інформацією про світ і це суттєво вплинуло на зміст її свідомості. Однак, з іншого боку, гострим залишається питання; чи змогла сучасна людина, перебуваючи на вершині своїх технологічних досягнень, правильно «прочитати» знаки, що їй навколишня оточуюча дійсність? У цьому можна сумніватися. Навіть штучний, сконструйований нею самою та визначений як реальний, світ більше не сприймається нею як зрозумілий, знайомий, безпечний. Він стає не лише чужим, – таким, що людині вже не належить через нещадний розподіл ресурсів між можновладцями, але й таким, що вже зовсім не сприймається як справжній. Людина не підтримує зв'язок із живою природою, адже вона перевантажена зайвими речами. Можна також припустити, що цінність істинної філософії, в її початковому трансцендентному значенні, втрачається через «фабричне виробництво знань». Все, до чого закликали вічні філософські істини, нівелювалося, бо матеріальне затулило світло духовному.

В платонівському сенсі слова, «люди й досі сидять у темній печері, повернені спиною до світла». Пропозицій і можливостей здобути матеріальні блага стає все більше, хоча стародавні філософи і стверджували, що це – лише омана, ілюзія, адже чим більше людині даватимуть, тим більше вона бажає отримати. І найстрашнішим є те, що сьогодні вона воліє лише «володіти» речами, забуваючи, що, зрештою, речі заволодіють нею і вона стане «рабом речей». Їх влада вже зараз стає тотальною. Та й саме поняття влади досі розуміється хибно. Все, про що попереджав Ф. Ніцше, з усією трагічністю справдилося й утілилося в реальності. Замість того, що виробити волю до влади над своїм еством, людина почала страждати від бажання отримати цю владу (над іншою людиною, над світом тощо). Вона намагалася навіть утілити образ «надлюдини», але не в істинному ніцшеанському розумінні слова, а в спотвореному вигляді. Внаслідок цього в неї

з'явилася особлива форма фізичної залежності – жадібність до грошей і статків. Така людина вже не здатна думати про світ та його чудесну появу. «Зоряне небо над головою», яким так захоплювався І. Кант, не викликає емоцій у тому суспільстві, де маси не здатні задовольнити надмірний адреналіновий голод і, де ними управляє «гламур» та їх власні бажання, інстинкти. Отже, можна стверджувати, що втрачається цінність життєвої мудрості у вищому філософському сократівському сенсі слова.

Постановка завдання

Підкреслимо, що в основі сократівського принципу розуміння буття було закладено ідею, згідно з якою людина покликана не лише творчо вести діалог зі світом, а і знайти своє істинне «я», власноруч створити цілісний образ своєї «самості». Тому монументальна значущість філософії виявляється, перш за все, в тому, що, внаслідок критичного осмислення людиною дійсності, було закладено підвалини її глибинного науково-теоретичного досвіду. В останньому відобразилися тисячолітні надбання людства – накопичені знання про світ. Саме філософія уможливила процес людського самовідтворення, самовдосконалення й увіковічення. Справді, завдяки здатності мислити людина подумки сягає таких висот та знищує такі перепони й обмеження, які неможливо подолати жодним емпіричним способом. У цьому контексті декартівське «мислю, а отже, існую» можна тлумачити в іншим спосібом – «мислю, а отже, розумію й зможу пізнати». Завдяки думці людина долає кордони простору-часу, завдяки інтуїції й мрії вона здатна зобразити ще небачене або неіснуюче в досвіді. Комунікативну значущість філософії складно належною мірою оцінити, адже вона сприяє виробленню цілісного бачення різних аспектів буття; пов'язує між собою різні фрагменти реальності; шляхом «занурення» в трансцендентне поєднує те, що складно поєднати, а саме світ речовий та світ ідеальний; устанавлює діалог між свідомістю та несвідомим. Зрештою, вона постає тією найвищою формою теоретичного світогляду, де відображається справжній творчий потенціал людства та епохальний дух людської цивілізації.

Якщо торкнутися специфіки комунікації, в тому сенсі як її сьогодні розуміють і тлумачать, і згадати, що основним її призначенням є поєднання різноманітних елементів, устанавлення взаємозв'язків, прокладання шляхів, спілкування, то можна побачити, що філософія в першу чергу повною мірою відповідає всім цим критеріям.

Основна частина

На відміну від інших сфер наукового знання, основною метою яких є розгляд проблеми в чітко окреслених їх предметами межах, філософія зіштовхує, на перший погляд, несумісні теорії, пов'язує їх і дуже часто готує ґрунт для здійснення кожного на-

ступного відкриття. З історії науки видно, що значна кількість учених, які зробили такі відкриття в тій чи іншій науковій галузі, захоплювалася філософією, а отже, була схильна мислити нестандартно. Серед них можна згадати Б. Рассела, Л. Вітгенштейна, Л. Больцмана, В. Гейзенберга, А. Ейнштейна тощо. Ці мислителі змогли розпізнати сутність складної проблеми там, де її не побачили всі інші. Дійсно, унікальна природа людини полягає в тому, що вона не просто бажає перетворити світ на зрозумілий і логічний, а, навпаки, хоче побороти межі недоказовості – відсутності комунікації перетворити на дійсну комунікацію. Принцип недоказовості, незавершеності думки, вічності пошуку не може відлякати справжнього філософа, який у цьому вбачає парадоксальність людського існування та істинну цінність сенсу людського буття.

На основі цього принципу можна пояснити ситуацію тимчасовості всіляких перелон, що стоять на шляху до пізнання й, одночасно, довести їх необхідність. Гіркий досвід наших учених-пращурів показує, що нерідко наукові відкриття народжувалися в стражданнях. Кожен крок, що ознаменовував собою нове зрушення, був надто складним і болісним, однак він перетворювався на символ справжнього людського подвигу. Й. Кеплер – знаменитий німецький астроном – відкрив закони руху планет (Закони Кеплера), на основі яких уклали таблиці їх руху. Він прожив трагічне життя й помер у страшній бідності. Е. Галуа – відомий французький математик – прожив коротке життя й загинув надто молодим. Однак він до останньої секунди розмірковував над теорією алгебраїчних рівнянь. Його ідеї були покладені в основу сучасної алгебри. Л. Больцман – австрійський фізик – став одним із засновників статистичної фізики й фізичної кінетики, однак через сміливість і новизну своїх ідей не був визнаний, а тому трагічно загинув хворий та висміяний усіма. Цей перелік імен можна продовжити і далі. Й усі вони є прикладом високої духовної відваги. Таких людей тривожила й притягувала невисловлена, таємнича загадка буття.

Саме в такий спосіб – у процесі діалогу інтелекту й Всесвіту – здійснюється комунікація. Людська свідомість, у цьому випадку, є відкритою для акумуляції ціннісної інформації про дійсність. Від якості цієї інформації залежить майбутня поведінка людини в суспільстві. Як ішлося вище, лише інтелектуальна діяльність у сфері філософії та інших наук сприяє виробленню особливої культури мислення в людини. Й тому остання здатна не лише критично сприймати й оцінювати речі, а й отримувати із значної кількості подій якісну інформацію. Саме так, зрештою, вона прийшла до математики – науки про царину символів і знаків – найуніверсальнішого і найкрасивішого способу узагальнення людської думки. Введення математичного апарату ознаменувало собою якісно новий рівень зберігання й переробки інформації. Створення математичних символів дало змогу представити абстрактні сутності у вигляді чітких емпіричних даних. Математика, отже, запобігла «дискурсивній плутанині» й відтак стала універсальним засобом комунікації – таким, що не має національних кордонів і жодних обмежень у плані подальшого розвитку наукової думки. Мате-

матичні конструкти (символи, знаки, фігури тощо) при цьому, – зберігають у своїй основі глибокий філософський зміст. Можна навести значну кількість прикладів, зокрема «число», так само, як і поняття «простору-часу» або символ безкінечності, є надзвичайно цікавими для дослідження й містять у своїй основі чимало таємниць.

Ще давні піфагорійці наділили числа містичним сенсом. У різних культурах із давніх-давен існували різні системи нумерації й символічного зображення чисел. Сьогодні справляють враження численні варіації геометричного зображення реальності. Принципи математичної топології й гротескності глибоко проникають у сучасну архітектуру, стають вершинами конструкторського задуму (серед параду сучасних світових веж приковує увагу «вежа водоспад»). Так, під впливом нових знань змінюються уявлення людини про світ та образ реальності. Здатність до філософування дає людині змогу зануритися далеко за межі видимого й відомого, шляхом інтуїтивного осяяння здійснити стрибок у минуле, майбутнє чи зробити відкриття.

Поява філософії, математики, фізики, астрономії тощо, а також численних різновидів мистецтва є передусім свідченням величчя людства, могутності людського інтелекту та фантазії. Натомість, запровадження стандартів життя у побуті, застосування уніфікованих моделей суспільної поведінки й спілкування, насадження стереотипів мислення говорять про відсутність справжньої комунікації між людьми, народами, культурами.

Отже, можна стверджувати, що суттєва криза духовності, яка все виразніше виявляється у глобальному масштабі, може призвести до втрати людиною свого місця в світі. Так, тенденції до руйнування та занепаду позначилися спершу в сфері природничо-наукового, а згодом і в сфері гуманітарного знання. Основною причиною є відсутність інтересу до знань, причому йдеться не лише про країни пострадянського простору але й про Європу та Сполучені Штати Америки, які «рятують ситуацію» за допомогою «запозичення інтелекту» саме з країн «третього світу». Іншою причиною є поява гедоніста-споживача – людини, яка бажає лише насолоджуватися життям і не докладати при цьому жодних зусиль. Ця людина є витвором масового суспільства – суспільства, що споживає, вилучає, але не віддає. Таке суспільство не може стати суспільством знань. Якісні театр, музика, кіно стали занадто дорогим задоволенням для пересічної людини, а філософія, математика, фізика, астрономія – занадто складними, обтяжливими й непопулярними серед сучасної молоді. Й дійсно, молоді люди бажають бути успішними «моделями», «акторами», «банкірами», «олігархами», а не «кумедними мрійниками» (причому, не обов'язково в окулярах). Вони забувають чи, скоріше за все, не розуміють, що все це – лише нав'язані ззовні стереотипи, які нічого спільного не мають із реальним життям. І сучасні «ботаніки» – не такі вже й кумедні, а, навпаки, є людьми, талант і вміння яких користується все більшим попитом у світі, бо знання також перетворилися на капітал.

Філософія, математика наштовхують на думку, на роздуми про одвічні світоглядні питання. В суспі-

льстві ж, де люди освічені, а ЗМІ зацікавлені не лише заробітком, а й якістю власного продукту, такими людьми неможливо маніпулювати. Комунікація в такому суспільстві не є бічною. Якщо ж знаннями цікавляться лише політики, то вони служитимуть і приноситимуть прибуток лише незначній частині людства. Недарма сьогодні ЗМІ представлені як «засоби масової комунікації».

Ідеї щодо кризи духовності та перетворення інформації на інструмент контролю і впливу й, як наслідок, на прибуток, були висвітлені в багатьох сучасних філософських дослідженнях, зокрема, в роботах Ж. Бодрійяра «Симулякри і симуляція», Г. Маркузе «Одновимірна людина», Дж. Гелбрейта «Нове індустріальне суспільство», Дж. Нейсбіта «Мегатренди», Ф. Уебстера «Теорії інформаційного суспільства» тощо. На підтвердження цьому Ж. Бодрійяр підкреслює, що в оточенні симулякра вартості і фантому капіталу та влади ми (люди) набагато беззахисніші та безпорадніші, ніж тоді, коли нас обмежує закон вартості та товару, оскільки система виявляється здатною вмістити в собі свою власну смерть, і тоді, коли нас звільнено від відповідальності за неї, а відтак і від мети нашого власного життя [1, С. 217]. Тепер можна зрозуміти чому сучасними відомими теоретиками постмодернізму висуваються тези про «кінець філософії», «кінець історії», «кінець географії», «кінець природи» тощо. Це свідчить, перш за все, про бічний характер комунікації, поступове вичерпання конструктивних сенсотворчих ідей про світ, відсутність бажання дбати про ближнього, посилення ворожості один до одного.

Не викликає сумніву той факт, що саме філософи спробували підсумувати величезний і, разом із цим, трагічний, досвід ХХ століття, вробити цілісне бачення ефективного майбутнього, яке стане можливим лише за умов об'єднання на шляху до змін, що є неминучими. Причому їх ідеї відобразилися в творах художньої літератури, в живописі, в архітектурі. Проблемою залишається те, що до них ще не дослухалися, їх ще не почули. «Смерть філософії» у викладенні постмодерністів означала розгубленість і втрату людиною ХХ століття орієнтирів перед обличчям нових горизонтів, що відкрилися внаслідок поступового руйнування ідеологій, «розмиття» локальних кордонів і утворення нового й досі ще незрозумілого повною мірою світопорядку. І найстрашнішим наслідком руйнування духовності, про який говорив і застерігав А. Камю є «смерть особистості» та знищення натовпом людини абсурду – справжнього філософа. Як ми вже зазначали, сучасна людина втратила відчуття причетності до буття. Кожен представник «сірої маси» є маленьким і нікчемним – занадто «пересічним» й таким, від якого ніщо не залежить. Він є лише гвинтиком системи – людиною-функцією. Основним кредо такої людини є девіз «не висовуйся й не виділяйся, будь як інші». На основі цього кредо в неї формується єдине бажання – створити для себе зручну нішу (комфортне життя) й присвятити себе її захисту від інших бажуючих туди потрапити.

Це породжує ситуацію ізоляваності, відірваності від справді важливих подій. Отже, унеможлиблюється й будь-яка комунікація, бо не існує жодних

істотних зв'язків між людьми, втрачається інститут сім'ї, знищується культура слова, швидкими темпами зникають мови, що розуміються як перешкоди на шляху до «окультурення» привабливих для інвесторів цих ніш просторів. Така людина-функція причетна лише до того, що її цікавить, до власних інтересів і вигідних пропозицій. Особливо небезпечним для неї є «проникнення» в її світ людей мислячих, які відразу наділять його сенсом. Але ж думка – це ретельна праця, по-суті страждання, як стверджує А. Камю [2, С. 56-57]. Людина-гедоніст, навпаки, цурається будь-якої форми страждання й бажає лише насолоджуватися життям. Саме тому вона не протистоїть потужному тиску на її свідомість і, саме тому обґрунтовується ідея «смерті філософії», яку хтось можливо та бажав би споглядати в буквальному сенсі слова.

У сучасному світі зовнішній (речовий) вияв комунікативних процесів домінує над внутрішнім (трансцендентним). Цьому є пояснення, це – комерціалізація усіх сфер соціального буття, в тому числі наукову, як ми вже зазначали. Сучасна успішна людина зацікавлена встановлювати зв'язки й прокладати шляхи на інші ринки, де вона може здобути більше матеріальних благ. Лише людина-комерсант мріє про колонію на Місяці й бажає знайти воду на Марсі. Саме вона проголошує себе царем природи й, таким способом, симулює її смерть. Але ж по-суті «бездушна» людина-прагматик забуває, що природа – надзвичайно «розумна», що ці взаємозв'язки вже «вписані» й уже представлені в програмі Всесвіту й їх можна встановити лише шляхом пізнання й розуміння їх справжньої сутності. Людському розумові відкривається лише те, що на часі й аж ніяк не все у своїй повноті. Хоча А. Тоффлер справедливо вказує на збільшення швидкості обробки інформації та скорочення часу між науковими відкриттями [3, С. 43-44], ці відкриття є «відкриттями лише для нас», а не «відкриттями в собі». Тут, виникає дилема: а чи став мозок людини швидше обробляти інформацію з плином часу, чи інформація, за допомогою технічного забезпечення, швидше потрапляє до людських рук, стає миттєво доступною? Відповідь коріниться в тому, що істинна трансценденція чи абсурдність буття є все ще «закодованими» у діалектичному, антиномічному протисторстві сенсів, вплетених у фантазмагоричну конфігурацію дійсності у вигляді різноманітних знаків і подій. Отже, комунікативна природа людського мислення деякою мірою виявляється в процесі «розкодування» цих знаків і подій. А справжня сутність комунікації полягає в тому, що вона постає всезагальною й її аж ніяк не можна зводити лише до сфери «соціального» або, зокрема, «політичного».

Слід зазначити, що суттєві суперечності з приводу тлумачення терміну «комунікація» якраз і виникають на тлі дещо спрощеного розуміння його значення. Початок ХХІ століття був проголошений представниками преси як такий, що ознаменувався Інтернет-революцією, своєрідним «комп'ютерним проривом» у сфері телекомунікацій, нанотехнологій – індустрії програмного забезпечення та генної інженерії. Йшлося, передусім, про глобальні структурні зміни в сфері соціального, що, як наслідок, по-

ступово відобразилися й у людському побуті. Тому значну кількість досліджень із комунікації було присвячено проблемам, пов'язаним із різними способами її репрезентації. Вона розглядалася в якості способу передачі інформації у сфері досліджень із кібернетики, в якості масової комунікації або ЗМІ, у якості політичного продукту – засобу пропаганди, PR-технології чи Public Relations.

Загалом ці дослідження представили собою цінний багаж знань, який відобразив суто прикладні аспекти застосування комунікативних технологій та інструментарію впливу ЗМІ на свідомість людини. Друга половина ХХ століття, внаслідок проведення «холодної війни» (що, як виявилось, стала ключовим комунікативним проектом), була проголошена «ерою пропаганди». Тому не дивно, що комунікація, в більшості випадків, представлена як спосіб спілкування чи винятково як своєрідна дискурсивна практика, яку іноді зводять до сфери риторики. Підкреслимо, що таке її вузьке тлумачення було доречним у світлі, описаних вище подій.

Врешті-решт, вузьке розуміння терміну «комунікація» та відірваність щойно створених прикладних сфер політичного знання (в межах яких досліджується поняття комунікації) від філософії, що постає методологією наук, створюють ситуацію гострого розмежування між різними діяльними практиками. В цьому контексті, К. Фримен, Ф. Лука, які займалися аналізом історії економічних наук, зазначають, що дослідження інституцій вимагає відмови від надмірно спрощеного принципу раціональності й вивчення їх у всій складності середовища [4, С. 37]. Тобто встановити зв'язки між різними інститутами, наприклад, на рівні окремої культури чи людської цивілізації загалом, можна лише за умови ретельного дослідження всіх їх вимірів та сутнісних характеристик, а також обов'язкового знання історії й мови. Це означає, що економічні студії, як і всі інші, також потребують обов'язкового введення філософії економіки, де б економіка стала предметом цілісного філософського аналізу. Це дало б змогу розуміти економічні статистичні дані не лише в кількісному, але й у якісному еквівалентах, а також збагнути, яким способом можна досягти справедливого розподілу капіталу між усіма учасниками того чи іншого діалогу у сфері економіки, політики, бізнесу.

Сьогодні ж на наш погляд, про такий діалог не може бути й мови. Оскільки політика й економіка глибоко проникають в усі без винятку сфери соціального, то й наслідки цього проникнення є відповідними. Перш за все політика передбачає зміцнення влади й посилення контролю, а економіка – здійснення правління та отримання прибутку. Якщо дві такі потужні інституції об'єдналися на шляху до опа-

нування глобального ринку ресурсів, то можна стверджувати, що комунікація встановлюється лише односторонньо, в інтересах потужних світових монополій. У цьому контексті, взагалі втрачається сенс комунікації у філософському й, головніше, в «людському» сенсі слова.

Сучасний український вчений С. Квіт, розглядаючи феномен масової комунікації, також дійшов висновку, що дослідження комунікаційних процесів означає не лише вивчення певних суспільних явищ, а й дбайливе ставлення до природи людини [5, С. 9]. Ця думка не є новою, адже класики філософської психоаналітичної школи, зокрема З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фромм, неодноразово застерігали щодо експериментів із психікою людини й вказували на незворотність деструктивних наслідків.

Висновки

Отже, сучасні філософські студії відтворюють динамічний характер розвитку філософської думки, що, попри методологічну кризу та кризу духовності, ставить перед собою нові складні завдання й проникає в різноманітні сфери людської діяльності. Сьогодні навіть застосовуються риторичні кліше на зразок «філософія нашої корпорації...» чи «філософія нашої гри...» тощо. Хоча це свідчить скоріше про наявність деякого поверхового уявлення про філософію як сферу знання. Не зважаючи на численні дискусії на зразок того, що філософія як наука перебуває на межі можливого зникнення, що точаться вже протягом шести десятків років, все одно, вона залишається потужною скарбницею людського досвіду і мудрості. Більше того, в лоні філософії активно розвиваються її прикладні аспекти: філософія науки, філософія культури, філософська антропологія, філософія бізнесу, філософія техніки тощо. Враховуючи наведені вище аргументи, можна погодитися, що філософія справді виступає особливою комунікативною практикою, яка об'єднує в своїй основі численні системи наукових дискурсів, які поліфонічно переплітаються, вступають у діалог, антагонізують і, зрештою, сприяють появі «нового».

Список літератури

1. *Бодріяр Ж.* Симулякри і симуляція / Пер. з фр. В. Ховхун.- К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004.- 230 с.
2. *Камю А.* Творчество и свобода. Сборник. – Пер. с фр. / Составление и предисловие К. Долгова. Комментарий С. Зенина – М.: Радуга, 1990. – 608 с.
3. *Тоффлер Э.* Шок будущего: Пер. с англ. / Элвин Тоффлер. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 557, [3] с.
4. *Фримен К.* Як час спливає; Від епохи промислових революцій до інформаційної революції / Крис Фримен, Франсиско Лука ; пер. з англ. Руслана Ткачука. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 510 с.
5. *Квіт С.* Масові комунікації: Підручник. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 206 с.

Ю.В. Харченко
ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ КОМУНИКАТИВНЫХ ОСНОВАНИЙ СОЗНАНИЯ

В статье проводится философский анализ специфики взаимодействия коммуникативных процессов и психических структур.

Y. Kharchenko
THE PHILOSOPHIC ASPECT OF CONSCIOUSNESS COMMUNICATIVE BASIS

In the article the philosophic analysis of specification of communicative processes and psychic structures interaction is carried out.

